

АКСИОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ НА КОНЦЕПТА *ЛЮБОВ**

КАЛИНА МИЧЕВА-ПЕЙЧЕВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“ ПРИ БАН
kalina.micheva@gmail.com

AXIOLOGICAL ASPECTS OF THE CONCEPT OF *LOVE*

KALINA MICHEVA-PEYCHEVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
kalina.micheva@gmail.com

The paper examines the semantic realizations and verbalizations of the concept of *love* in the history of the Bulgarian language and in the traditional culture. The author has studied linguistic data found in Old Bulgarian manuscripts from the 9th–11th c. The system of words and phrases that represent the concept of *love* and its distribution in different cultural contexts are analyzed in relation to the Christian ideas of the Middle Ages. The most important features of the concept of *love* in the traditional culture are represented through axiological and linguistic analysis of Bulgarian proverbs.

Keywords: history of the Bulgarian language, Christianity, proverbs, traditional culture

Културата според Витгенщайн е система от ценности, които формират програмата на човешката дейност, а културологията е конкретна научна система от знания за тези ценности, за тяхното възникване и развитие. Културологичното знание е преди всичко аксиологично (Витгенщайн/Wittgenstein 1994). Проучването на езиковия статус на основните ценности във всяка култура е задача на съвременната лингвокултурология.

Теоретико-методологичен контекст на проучването

В антропологичната лингвистика (в славянското езикознание се използва терминът *етнолингвистика*) днес съществуват няколко направления. Анализът на аксиологичните характеристики на концепта *любов* се съотнася най-вече с три от тях. Първо, с разработките на С. Воркачов, според когото лингвоконцептологията може да тръгне по-пътя на все по-детайлното изучаване на концептите чрез тяхната йерархизация или да разширява количеството на анализирани концепти. С. Воркачов разглежда де-

* Това изследване се осъществява по Проект ДО 02/5 от 24.07.2018 „Езикова и етнокултурна динамика на традиционните и нетрадиционни ценности в славянския свят“ в рамките на Програмата ERA.Net.RUS Call 2018 (проект #472–LED–SW).

тайлно основополагащи концепти като *любов*, *щастие* и др. (Воркачев/Vorkachov 2013).

Второ, с аксиологически ориентираната лингвистика на Е. Серебренникова, която анализира общотеоретично и етноспецифично ценностите в различни култури (Серебренникова/Serebrennikova 2011). Трето, с постиженията на Й. Бартмински, под чието ръководство се осъществява голям международен проект „Европейски образ на света“ (EUROJOS), в който работят и учени от Софийския център за етнолингвистични изследвания. Проектът има за цел да реконструира ценностната система в традициите на славяните (Бартмински/Bartminski 2014: 406). Методологията на проекта се прилага и в настоящото проучване на любовта като ценност, като се разработват диахронният и паремиологичният профил.

В българската наука П. Филкова въвежда понятието диахронна лингвокултурология. В тази област днес има вече публикувани монографии (Цибранска-Костова/Tsibranska-Kostova 2011; Мичева/Micheva 2015; Мичева/Micheva 2016; Мичева-Пейчева/Micheva-Peycheva 2016; Мичева-Пейчева/Micheva-Peycheva 2017). Широко се използва и материалът от паремиите при етнолингвистични изследвания (Китанова/Kitanova 2009; Китанова/Kitanova 2010; Китанова/Kitanova 2015; Витанова/Vitanova 2012, Седакова/Sedakova 2018). Интересни наблюдения върху любовта в българския език и култура се откриват и в публикациите на Фл. Бадаланова, Н. Михайлова-Сталянова и Ил. Генов-Пухлева (Бадаланова/Badalanova 1993; Михайлова-Сталянова, Генов-Пухалева/Mihaylova-Stalyanova, Genev-Puhaleva 2005).

1. Аксиологични аспекти в историческия профил на концепта *любов*

Християнската културна парадигма се изгражда въз основа на любовта като свръхценност. Бог доказва любовта си към човешкия род чрез своя син Иисус, който изкупва човешките грехове със смъртта си. Затова и последователите на Христос са призвани да се приобщят именно към такава духовна и безкористна любов.

Материалът за това проучване е ексцерпиран от Архива на Секцията за история на българския език към Института за български език, както и от съществуващите лексикографски източници (Старобългарски речник/Starobalgarski rechnik I 1999, II 2009; Старославянски словарь/Staroslavianskii slovar' 1999). Прилага се семантичен и контекстуален анализ на употребите, както и лингвистично проучване на словообразователните процеси и отношението към гръцките съответствия.

1.1. Духовната любов като свръхценност

В старобългарските класически произведения, написани или преписани през 9.–11. в., се изтъква стойността на обичта между хората, разбираана в християнския смисъл на приемане и подкрепа на всеки индивид. Заповедта на Бога: *любите другъгъ друга* се открива в Мариинското, Зографско-

то, Асеманиевото евангелие, в Савината книга и Синайския евхологий и др. А християнският постулат: *бѣъ любви естѣ* е засвидетелстван в текста на Енинския апостол (37a12).

Съграждането на висше единство между хората, от една страна, и Бога, от друга, е възможно само на основата на любовта: *аше любим сѧ бѣъ въ насъ прѣбываетъ и любви его свъръшена естѣ* Енински апостол 36b18. Голяма част от засвидетелстваните употреби са свързани с любовта на Бога към хората: *нѣстѣ бо ниутоже тако боу любо такоже еже овъштаго ради оупѣха жити Супрасълски сборник 379.2*; или с любовта на хората към Бога и християнските ценности: *бѣъ бо въ чловѣцѣхъ любим естѣ* Супрасълски сборник 570.28; *съ въроуж і любовыж і оупъваниемъ приѧти въчынъ животъ* Синайски евхологий 81b18.

Много по-рядко се вербализира в текстовете човешката любов – съпругеска, родителска, роднинска, приятелска. Например: *же любитъ отца ли матеръ пауче мене нѣстѣ мене достоинъ* Мариинско евангелие Мт 10.37; *оувѣштан сѧ намъ пионие. тако тебе любимъ* Супрасълски сборник 129.26; и *акы отъць любовъныи приѧметъ члдо свое* Супрасълски сборник 166.21. Най-високо в ценностната система на християните стои човешката любов, придобила религиозен смисъл, тоест любовта към ближния не като сродник, а като духовно близък брат: *възлюбвиши ближнаго своего тако і самъ сѧ* Савина книга Мт 22.39. В същия контекст от Евангелието на Матей тя се обединява с любовта към Бога: *възлюбвиши га ба твоего въскмъ срдцемъ твоимъ* Мариинско евангелие Мт 22.37 и така се формира семантичното ядро на концепта *любов*.

Чувството, което свързва Бога и хората в една духовна цялост, е свръхценност според текстовете на старобългарските класически произведения.

1.1.1. Езикови номинации на духовната любов

Езиковите репрезентанти от корена -люб- са: съществителни за назоваване на чувството – *любъ, любление, възлюбление, прилюбление*; съществително за назоваване на този, който обича – *любленикъ*, както и субстантивираното причастие *люблн*; съществителни за номинация на този, който е обичан – *възлюбленикъ*, както и субстантивираното прилагателно *възлюбленъ*; прилагателни за назоваване на качествата ‘обичан’ и ‘обичащ’ – *любънъ, любивъ, любъвънъ, любъ, любимъ, възлюбленъ* и глаголи за назоваване на действието – *любити, възлюбити, облюбити, прилюблати*, както и на взаимното действие: *любити сѧ, възлюбити сѧ*. Според К. Първанов в среднобългарските паметници се открива и глаголът *полюбити* (Първанов/Pargvanov 2017). Посочените от Л. Микова лексеми *любъць, любитель, любьми*,

о̀лювити, прилювити (Микова/Mikova 2018) не се откриват в старобългарските класически съчинения, а се извличат от по-късни преписи. Засвидетелстваните 20 лексеми, получени чрез афиксална деривация и субстантивация като проява на парадигматична номинация, показват колко важно място заема любовта като ценност в езиковата картина на българската средновековна книжнина.

Към тях можем да прибавим и някои от реализациите на прилъпнѣти, прилъплѣти сѧ със значение ‘привързва се към някого’: прилъпѣ дѣша моѣ по тѣвѣ Синайски псалтир 62.9; мьнѣ же прилъплѣти сѧ вѣѣ благо естѣ Синайски псалтир 72.28; също и на желати, хотѣти със значение ‘стремя се към нещо, някого’: кѣто естѣ ѹлѣкѣ хотѣи животоу любви дѣни видѣти добры Синайски псалтир 33.13; тако желаетѣ дѣша моѣ къ тѣвѣ бже Синайски псалтир 41.2.

1.1.2. Гръцки съответствия

Анализът на гръцките съответствия на езиковите репрезентанти на концепта *любов* показва, че със старобългарските лексеми се превеждат по няколко гръцки и тяхната семантична структура не зависи от оригиналните гръцки лексеми. Например с *любѣ* се превеждат 11 гръцки думи с *любити* – 6, с *възлюбити* – 8 (Старобългарски речник/Starobalgarski rechnik I 1999: 820, 824, 238). Наблюдава се известна независимост на превода, като гръцки композити се предават със съчетания на старобългарски при: *любимѣ богомѣ, любѣи истинѣ, любѣи мѣченикѣ, любѣа чарѣ, любѣи живѣи, прилюбленіе ницихѣ*. А изразът: *то тѣмѣ прилюбѣаше и кръмѣаше*, който се отнася до езичниците, които имп. Юлиан Отстъпник обича и храни, като отхвърля християните, в Житието на св. Дометий в Супрасълския сборник е напълно независим от гръцкото съответствие – *δοξάζω* със значение ‘прославям’. Тези езикови факти доказват, че материалът от старобългарските класически паметници, които в по-голямата си част са преводни, може да бъде надеждно свидетелство за средновековната българска езикова картина на света.

1.2. Плътската любов като антиценност

В средновековната ценностна система духовната любов (*любѣ*) и плътската любов (*плѣтѣскаѣ любѣ*) заемат съвсем различно място. Телесната любов и нейните отрицателни прояви – блудство, разврат, прелюбодения, се отричат в християнската парадигма. Те се съотнасят с други тежки грехове и разрушават единението между Бога и човека, сътворено чрез любовта: *люводѣвание же і вѣсѣка нечистота въ васѣ да не именуѣетѣ сѧ* Клоцов сборник 2а32; *отѣ срѣдѣа ѹлѣвѣка помѣшлениѣ исхѣдѣтѣ. прѣлюбѣдѣаниѣ люводѣаниѣ. оубиистѣва* Мариинско евангелие Мк 7.21. В текстовете става дума за различни типове нерегламентирани полови връзки: връзка извън

осветеното от Бога съпружество: *изидохъ къ неи ... въ влѣдѣнѣж погнѣвѣль вѣподохъ. и сътворивъ с неѣж влѣдъ ... оубивъ ѣж Супрасълски сборник 526.1; аще которъи приуѣтъник влѣд сътворит. съ тоуждѣж женоѣж. ли съ дѣвицеѣж. бѣт да покаѣтъ Синайски евхологий 102b9; връзка за пари, проституиране: се постѣлахъ ѣж на влѣдъ. да проидѣтъ ѣж въси хоташтеи Супрасълски сборник 4.17; връзка с животни, содомия: аще которъи приуѣтъник. содомѣскы влѣдъ сътворит. ꙗ лѣт да покаѣтъ Синайски евхологий 102a21; разгаряне на страст и помисъл за страст: ꙗ ꙗсѣ бѣже нашъ ... съхрани аплгы своѣ отъ влѣда. ꙗ отъ раждежениѣ влѣдъна и отъ помышлениѣ влѣдъна Синайски евхологий 37a10, 11. За назоваването на този тежък грях, който трудно се изкупва и от който трябва да се пазят всички християни, се използват още две съществителни: *влѣдѣниѣ*, *влѣдѣнитѣство*. Налице е и специализирана лексема за публичен дом: *влѣдѣлицѣ*, именно там е наказана да работи св. Юлиана поради нейната преданост към християнския Бог.*

Все пак християнската етика допуска телесната любов, когато тя е строго регламентирана и осветена в свещен съюз между мъжа и жената. Св. ап. Павел в Първото послание до коринтяните пише: „Но за да се избягва блудството, нека всеки си има своя жена, и всяка жена да си има свой мъж. Мъжът да отдава на жена си дължимата любов; също и жената на мъжа си. ... Недейте се лишава един от други – освен по съгласие за някое време, за да пребъдвате в пост и молитва, след това бъдете пак заедно, за да ви не изкушава сатаната“ (гл. 7.2,3,5 (Библия/Biblia 1998: 1410–1411)).

1.2.1. Езикови номинации на плътската любов

В старобългарските класически произведения съществуват много начини за назоваването на този тип телесни грехове. С афиксална деривация са образувани лексемите с корен *-влѣд-*; със средствата на лексикално-синтактичната номинация се изграждат съчетанията *любѣы творити*, *любѣы сътворити*, *любѣы дѣлати* със значение ‘блудствам, развратнича’; както и съчетанията *прѣлюбѣы дѣлати*, *прѣлюбѣы творити*, *прѣлюбѣы сътворити* със значение ‘прелюбодействам, изневерявам’, а чрез композиция се оформят сложните думи: *люводѣи*, *люводѣиць*, *люводѣица*, *люводѣиание*, *люводѣиство*, *прѣлюводѣи* същ. и прил., *прѣлюбѣы*, *прѣлюводѣинъ*, *прѣлюводѣиство*, *прѣлюводѣиствѣнъ*, *прѣлюводѣиание*, *прѣлюводѣати* (виж и Мичева/Micheva 2017). Към това словообразователно богатство можем да прибавим още два композита с втори корен *-люб-*. Лексемата *влѣдолювиѣ* е засвидетелствана в Синайския евхологий със значение ‘любов към разврата, похотливост’. А според Супрасълския сборник плътската страст се предизвиква от вселил се в човека *плѣтолюбивѣ вѣсѣ*.

Освен при лексемите с корен -люб- семантичен процес на преосмисляне протича и при репрезентантите с други корени. При глагола *прилѣплати сѧ* (субстантивираното причастие *прилѣплани сѧ*) и при прилагателното *прилѣпнѣ* се открива значение ‘който е осъществил полова връзка’: *прилѣплани сѧ лювоуѣици едино тѣло естѣ* Енински апостол 269–10. При съществителните *желаниѣ* и *хотѣниѣ* е засвидетелствано значение ‘похот’: и *оулиганиѣ повелѣ поставити на влѣдилици...* и *тако отѣ желаниа къ нюлиганиѣ тѣуаахъ народи вѣси* Супрасълски сборник 3.7. При субстантивираното причастие от глагола *хотѣти* се среща и семантика ‘този, който желае да встъпи в полова връзка’: *се постѣлахъ ѣ на влѣдѣ да проидѣтъ вѣси хотѣштии* Супрасълски сборник 4.17. В Супрасълския сборник еднократно е употребено съществителното *хотѣ*, което се тълкува като ‘сладострастие’ или ‘любовник’.

За плътските прегрешения, въпреки че са отрицателно маркирани, са налице голямо количество енокоренни и двукоренни думи и съчетания. В старобългарския език се откриват 11 лексеми с корен -влѣд-, 8 лексеми с *лювоуѣи* и 8 с *прѣлювоуѣи*, шест съчетания, още два композита, две нови значения на *желаниѣ* и *хотѣниѣ*, ново значение на *прилѣплати сѧ*, нова лексема *хотѣ* (Старобългарски речник/Starobalgarski rechnik I 1999, II 2009). В Речника на църковнославянския език са засвидетелствани 25 лексеми с корен -блуд- и 27 двукоренни с -любоуѣи- (Бончев/Bonchev I 2002, II 2012). Подобен тип словообразуване може да се обясни с господстващото в християнството разбиране за греховете като антиценности, които трябва да се разпознават и избягват. Както и с доказаната тенденция отрицателните концепти като нечисто, недобро да се реализират в езика с повече репрезентанти (Мичева-Пейчева/Micheva-Peycheva 2013).

Фактът, че в съвременния език се използват само *блудство* и *прелюбодеяние*, и то предимно като юридически термини, доказва промяната в ценностните нагласи на българите. Днес телесната любов не се смята за нарушение на нормите.

1.2.2. Гръцки съответствия

Анализът на гръцките съответствия на езиковите репрезентанти на телесната любов показва, че всички сложни думи и шестте съчетания *любѣ* *творити*, *любѣ* *сѣтворити*, *любѣ* *дѣлати*, *прѣлюбѣ* *дѣлати*, *прѣлюбѣ* *творити*, *прѣлюбѣ* *сѣтворити* имат гръцки съответствия от корена *μοιχ-*. Следователно те не зависят от гръцкия оригинал, в който няма нито композиция, нито съчетания. Изключение от тази обща констатация правят съществителните *лювоуѣици* с гръцко съответствие *λοβουη* и *лювоуѣици*, за което са налице гръцките *λοβουηα*, *κοιτη*. Както се вижда, и те не са сложни думи. Единствената калка от гръцки език в проучваната лексика е ко-

локацията слово прѣлюбовѣнио/любовѣнио със значение ‘причина за любодене-яние’.

Аксиологичният подход към семантичните и езиковите реализации на любовта в произведения от старобългарския период показва, че божествената любов, осмислена като любов на Бога и към Бога, е най-висшата ценност и път между сакралното битие на Бога и профанното битие на хората. Човеколюбието като своеобразно следване на модела на жертвата на Иисус също заема изключително високо място в ценностната система на средновековните българи. В същото време телесната любов се отхвърля като антиценност и се допуска само между съпрузи с цел продължение на рода.

2. Аксиологични аспекти в паремиологичния профил на концепта *любов*

Аксиологичните аспекти на концепта *любов* в традиционната култура могат да се проучат, като се анализират паремиите. Според М. Арnaudов пословицата „сгъстява цялото съдържание на разказа и в едно едничко изречение, което по форма и по идея издава художествен вкус, сочи поетическо откритие“ (Арnaudов/Arnaudov 1968: 634). В семиотиката на културата и в етнолингвистиката пословицата се определя като художествен текст и заедно с това като знак на вторична система – системата на културата. В лингвокултурологията паремията се мисли като прецедентен текст. Може да се приеме, че паремията е устойчив прецедентен художествен текст, който се характеризира с висока степен на обобщеност и изразява поука.

За целите на това проучване е ексцерпиран материал от публикации на П. Р. Славейков (Славейков/Slaveykov 1972), М. Григоров, К. Кацаров (Григоров, Кацаров /Grigorov, Katsarov 1986), Р. Петрова (Петрова/Petrova 2013) и П. Трендафилова (Трендафилова/Trendafilova 2014a; Трендафилова/Trendafilova 2014b). Учените, които изследват паремиологичен материал, използват следните термини за назоваване на смисъла на текстовете: логеми, културеми, когнитеми. В тази разработка се прилага методът на М. Китанова за анализ на паремиите чрез извличане на основни когнитеми. Когнитемите се определят като формално средство за лингвистичен анализ на значенията на езиковите единици (Китанова/Kitanova 2015: 81–83). В паремиите, свързани с любовта, могат да се обособят следните когнитеми.

2.1. Любовта е изключително ценна

В българската традиционна култура Бог е най-голямата ценност, той е въплъщение на нравствения императив като справедлив съдия на човешките дела. Затова отъждествяването на любовта с присъствието на Бога според народния мироглед е доказателство за нейната свръхценност: *Дето е любов, там е и Бог; Дето обич и любов, там и Господ е готов; Дето има мир и любов, там има и Бог*. Свързването на човешката любов със сакрал-

ното издига статута на любовта между хората и я дарява с благословията на Бог – където има любов, там има и Божия воля.

2.2. Любовта е по-ценна от материалното богатство

Съществуват няколко паремии, които са устойчиви в българския език и култура и показват, че любовта е по-голяма ценност от богатството: *Любовта няма цена; Любовта не се купува с пари; Севда става на нямане и на боклука; Добра жена и от иманье по-добра*. В тези конкретни текстове аксиологичните характеристики на концепта **любов** съответстват на историческото развитие на концепта *добро* (Мичева/Micheva 2012). Докато в по-ранните епохи доброто се отъждествява с материални блага, през вековете постепенно – и под влияние на господстващата християнска парадигма – материалното се измества от духовното. Затова и в средновековната, и в модерната концептосфера доброто е преди всичко добри дела, праведност, честност, любов и грижа за хората.

2.3. Любовта е много силно чувство

Силата на любовта се утвърждава чрез соматичния код на културата. Изборът на соматизми при разкриване на същността на любовта в кратките фолклорни текстове е мотивиран от осмислянето на любовта като най-важното човешко чувство, част от пространството на Аза. Според М. Китанова соматизмите се използват преди всичко при назоваване на своето (Китанова/Kitanova 2015). Любовта има свое вместилище – човешкото сърце като център на емоциите: *Лежи ми на сърцето; На сърцето не можеш да заповядаш*. Същата културна нагласа личи и във фразеологизмите: *обичам с цялото си сърце, отдавам си сърцето, покорявам сърцето, грабвам сърцето, разбивам сърцето на някого* (Ничева и др./Nicheva i dr. I 1974, II 1975). Тя изпълва цялото тяло на човека: *Влюбен до уши*. Любовта влиза в човека, в сърцето му, през очите като прозорец на душата: *От очите влязва, от сърцето не излязва; Останаха му очите; Влязла му в очите; Поглъща я с очи*.

Силата на любовта може да бъде представена и чрез концептуалната метафора на огъня, която изследват Дж. Лейкф и М. Джонсън (Лакофф, Джонсон/Lakoff, Johnson 2004). В паремиологичните единици любовта се сравнява с природна стихия, с огън и пожар, който обхваща човешката душа: *Изгоря ми душата; Севда от огън по пари*. Възприемането на любовта като огън е характерно не само за българската традиционна култура (срв. Воркачов/Vorkachov 2003). То е трайно и устойчиво и се запазва и в пост-модерното общество като мотив в художествени текстове.

2.4. Любовта е стремеж към свързаност

Любовта се основава на взаимен стремеж към свързаност, тя не признава границите на пространството – *За брата до море, за либе през море*. Особено значима в този текст е опозицията *брат – либе*. Братът като символ на рода и кръвната връзка между хората се оказва по-маловажен от либето, което не е част от кръвното родство, но става обектът, около който се

формира новото семейство на Аза, новото *свое*. От аксиологична гледна точка новото *свое* е по-ценно от старото.

Свързаността на мъжа и жената, тяхното несъвършенство един без друг са обобщени в паремията: *Мъж без жена е като гърне без ръчка*.

2.5. Любовта е неразумна

Специфично е отношението между любовта и разума на човека, назоан със соматизмите *глава, ум, акъл*. В паремииите тя се противопоставя на разума, подчинява го: *Изгубих си ума по нея; Загубих си главата; Остана без ум; Вземам акъла на някого*. Загубата на разума в народното световъзприемане води до лудост, а лудостта се възприема като тежка болест. В българския език – в някои паремиологични, фразеологични и метафорични употреби – се открива представата за любовта като лудост и болест: *луд съм по някого, болен от любов, поболявам се по някого*.

2.6. Любовта е видима

Според народната култура любовните отношения между мъжа и жената са нещо лично, тайно, до което не трябва да се допускат чужди погледи. Защото любовта е застрашена от нечисти хора, а и от нечисти духове, които могат да урочасат младите, да ги разделят или убият. Този мотив присъства в народното творчество – песни и приказки, а оттам преминава и в художествената литература. В същото време паремииите утвърждават тезата, че любовта не може да бъде скрита: *Любов и кашлица не се крият*.

2.7. Любовта надмогва противоречията

В паремиологичната картина на света присъства прагматична представа за любовта – като смесица от радостни и нерадостни моменти. Кавгата се осмисля като част от любовните отношения: *Нито рози без тръни, нито обич без свада; Гюл без тръни и любов без пречка не биват; Къща без кавга не бива; Кавгата между мъж и жена трае, додето изсъхне една кърна*. В тези паремии липсва идеализация на любовта, но се утвърждава нейната устойчивост на изпитания.

2.8. Любимият се приема с недостатъците му

Характерно за осмислянето на любовта в паремииите е абсолютното приемане на личността на любимия: *Трендафил без тръни и либе без кусур не бива; Либи либе с кусура му; Който иска либе без кусур, без либе остава*. По своеобразен начин в текстовете се отразява вековната мъдрост, че безгрешни хора няма. Вербализирането обаче посредством турцизма *кусур* оттласква текстовете от християнската парадигма и ги полага в сферата на ежедневните отношения между хората. Така посланието става по-разбираемо.

2.9. Любовта е в основата на женитбата

Според българските кратки прецедентни текстове женитбата трябва да свързва хора, които се обичат: *Жени се без любов, ходи без пушка на лов*;

Дето сърцето бежи, там и окото лежи. Любовта свързва мъжа и жената в семейство, защото в основата ѝ стоят общите им ценности: *Които си приличат, те се привличат; Търкулнало се гърнето, намерило си похлупака.* Брактът по сметка се отхвърля, смята се, че носи лош късмет: *Оженил си се за пари, продал си се на вяра; Женските пари не са хаирлии.*

Основаната на любов женитба може да бъде вечна според паремииите: *С майка до време, а с мъж до век; До майка до време, до мъж до гроба.* В тях е преосмислено християнското изискване към младоженците – да се отделят от родителите си и да се свържат помежду си.

2.10. В отношенията след женитбата има йерархия

В българската традиционна култура се утвърждават ценностите на патриархалното общество. Една от тях – първостепенната роля на мъжа в семейството – се вербализира и в паремииите: *В една къща двама господари не биват; Мъжът е в къщи глава, а жената – душа.* Мисленето на мъжа като Бог за жената категорично показва господството на патриархалната парадигма и подчиненото положение на съпругата спрямо съпруга: *На жената Господ е мъжо.* Срещат се и противоположни по значение паремии, в които мъжът приема подчинена позиция, за да се съхрани хармонията в брака: *Тя е люта, аз съм кротък – ще поминем.*

2.11. Мъжът осигурява материалните средства след женитбата

Според народния миросглед ролите на мъжа и жената в семейството са строго разпределени. Мъжът крепи дома и е длъжен да се грижи за прехраната: *Ако влизаи с празни ръце вкъщи, не та познава жената; Ако влизаи с празни ръце вкъщи, не са имай мъж същи.* Умният мъж, макар да осъзнава своето по-високо място в семейната йерархия, не злоупотребява с него: *Умните мъже си почитат жените.* Ролята на жената като духовен съюзник на мъжа се подчертава в текста: *Мъжът се познава по жената.*

В българската паремииологична картина на света физическото насилие върху жената не се одобрява: *Кой бие жена си, той бие снага си.* По тази когнитивна българските паремии се различават съществено от руските, в които побоят от любимия е приемлив (Воркачов/Vorkachov 2003).

2.12. Жената крепи любовта след женитбата

Жената като основен пазител на обичта, топлината и разбирателството в семейството се утвърждава в текстовете чрез концептуалната метафора на душата (Лакофф, Джонсон/Lakoff, Johnson 2004): *Женица е душица; Мъжът е в къщи глава, а жената – душа.* Нейната роля се сакрализира чрез образа на рая, като в паремииите се диференцират две хипостази: добра жена, съотнесена с рая, и лоша жена, съотнесена с ада: *Комуто е харна жената, не му трябва рай; Добра жена – мъжу рай, лоша жена – мъжу ад.*

Засвидетелствани са немалко на брой паремии, посветени на жената: *Не хвали лична жена, а умна; Умната жена струва повече от елмаз; Жена, която е умна и разумна, не оставя мъжа си да страда; Добрата булка и под вехто було се познава; Добрата жена е като желязна кошуля; Не*

хвали ми хубавица, а хвали ми работница; Мързеливата жена къща запустява. Кратките прецедентни текстове йерархизират качествата на любимата и невестата според народните представи: изтъква се не хубостта, а умът, добротата и работливостта.

2.13. Любовта и семейството не зависят от красивата външност

В народното съзнание е утвърдено схващането, че истинската любов не зависи от красивата външност – *Любов хубост не гледа; На хората е сопол, а мене е сокол; Любовта е сляпа.* Изборът на обекта на любовта е немотивиран и строго индивидуализиран, което според С. Воркачов отделя любовта от другите положителни емоции (Воркачов/Vorkachov 2003).

В българския фолклор красотата на българката е възхвалявана и почитана като голям дар. Но красивата жена често се мисли за невярна. Голямото мъжко внимание, с което тя е обградена, според традиционната култура не е добра основа за създаване на траен семеен съюз, докато за погрозната жена се вярва, че ще бъде напълно отдадена на дома си – *Грозна булка дом бере, а хубавата сбор бере; Хубост къща не крепи; Гизда къща не гизди.* Както при повечето феномени в културата, съществуват и единични текстове с противоположен смисъл: *Мъжът държи къщата, а жената я краси.*

2.14. Плътската любов погубва разума

Отношението към плътската любов е отразено в редица паремии. В тях мъжът е представен като вечно разкъсващ се между здравия разум и ниските страсти, като често телесното побеждава духовното: *Долната глава изяда горната; Когато долната глава се вдигне, горната омеква; Горната глава мъдрува, ама долната лудува.* Прекалената сексуалност на мъжа, която изтласква разума и мъдростта, е с отрицателни конотации в кратките народни умотворения. Съществуват текстове и за прекалената сексуалност на жената: *Жена само кога я ръве куче и кога минува дървен мост, тогаз може да не мисли за мъж.*

Въпреки това сексуалността на мъжа сама по себе си има стойност (*Пази ме, Боже, от мъж, който не може*), защото е свързана с най-важната ценност в родовото общество – продължението на рода.

Заклучение

Аксиологичните характеристики на концепта *любов* в българската паремиологична картина на света могат да се реконструират с помощта на следните когнитивни теми: любовта заема централно място в системата на личностните ценности, тя е проява на свързаност и абсолютно приемане на любимия. Любовта е по-ценна от материалното богатство. Тя е много силно видимо чувство, което често е неразумно и не зависи от красотата на любимия. Женитба, основана на любов, е трайна и хармонична. В семейството мъжът и жената имат различни роли, които общността предполага и одобрява. Спазването на тези роли предопределя надмогването на проти-

воречията между мъжа и жената. Телесната любов се приема преди всичко като продължение на рода.

Анализът на паремиологичните единици показва, че в българската традиционна култура се запазват някои от християнските признаци в осмислянето на любовта. В някои текстове тя се издига до сакралното, получава божествено одобрение. В същото време плътската любов се отхвърля, като се утвърждава само необходимостта от продължение на рода. Но в паремиите любовта е преди всичко любов между мъж и жена, тя не е отношение на Бога и към Бога. И в тази връзка се оценяват като положителни както мъдростта, уважението и грижата за семейството от страна на мъжа, така и умът, добрината и трудолюбието на жената.

Много от паремиите обобщават наивните психологически представи на българите – в тях любовта е описана като неразумна стихия, като болест и като огън. Важно е също да се подчертае, че в традиционната култура ценностите често са амбивалентни.

Анализът на аксиологичните аспекти на диахронния и паремиологичния профил на концепта *любов* показва, че и в средновековната българска християнска книжнина, и в традиционната българска култура любовта се осъществява като най-висша ценност, като най-голямо благо за човека. Съществена отличителна черта на средновековния аксиологичен поглед е издигането на божествената любов над всичко.

ЛИТЕРАТУРА

- Арнаулов 1968: *Арнаулов, М.* Очерци по българския фолклор. София, Български писател.
- Бадаланова 1993: *Бадаланова, Фл.* Фолклорен еротикон, т. 1, 2, 3, 4. София, ROD.
- Бартмински 2014: *Бартмински, Й.* Седем ключови понятия на когнитивната лингвистика. – *Български фолклор*, 4, с. 399–407.
- Библия 1998: *Библия сиреч Книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет.* София, Св. Синод на Българската църква.
- Бончев 2002, 2012: *Бончев, Ат.* Речник на църковнославянския език. Т. I (2002), Т. II (2012). София, Народна библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“.
- Витанова 2013: *Витанова, М.* Човек и свят. Лингвокултурологични проучвания. София, Бул-Корени.
- Витгенштейн 1994: *Витгенштейн, Л.* Култура и ценност. – В: *Философские работы*. Ч. 1. Москва, Гнозис.
- Воркачов 2003: *Воркачов, С. Г.* Концепт любви в русском языковом сознании. – В: *Коммуникативные исследования. Современная антология*. Волгоград, Перемена, с. 189–208.
- Воркачов 2013: *Воркачов, С. Г.* *Studia selecta: избранные работы по теории лингвокультурного концепта*. Волгоград, Парадигма.
- Григоров, Кацаров 1986: *Григоров, М., К. Кацаров.* Български пословици и поговорки. София, Наука и изкуство.
- Китанова 2009: *Китанова, М.* Отношенията между родители и деца според българските пословици. – *Български език*, 2, с. 46–55.

- Китанова 2010: *Китанова, М.* Концептът семейство в българските пословици и поговорки. – В: *Етнолингвистични етюди*. Велико Търново, ИК „Знак 94“, с. 99–134.
- Китанова 2015: *Китанова, М.* Род, семья и дом в българския език и култура. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic publishing.
- Лакофф, Джонсон 2004: *Лакофф, Дж., М. Джонсон.* Метафори, которыми мы живем, Москва, Издательство УРСС.
- Микова 2018: *Микова, Л.* Езиковата картина на любовта в старобългарския и чешкия език. – *Съпоставително езикознание*, 1, с. 43–54.
- Михайлова-Сталянова, Генов-Пухалева 2005: *Михайлова-Сталянова, Н., Ил. Генов-Пухалева.* Езиковата картина на любовта в българския и полския език. – В: *Как с думи се правят светове*. София, УИ „Св. Кл. Охридски“, с. 322–328.
- Мичева 2012: *Мичева, В.* Библейските лингвокултурни концепти *добро* и *зло* в езика на новобългарските дамаскини. – В: *Езикът на Библията. Езиково-текстологични проучвания*. Москва. Санкт-Петербург, Издателство „Нестор–История“, с. 127–146.
- Мичева 2015: *Мичева, В.* Картината на света в езика на новобългарските дамаскини. София, ДиоМира.
- Мичева 2016: *Мичева, В.* Свет и тъма, свое и чужое в християнската парадигма. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic publishing.
- Мичева 2017: *Мичева, В.* Любовта и смъртта в старобългарските класически произведения. – *Българска реч*, кн. 1, с. 82–89.
- Мичева-Пейчева 2013: *Мичева-Пейчева, К.* Сблъсъкът на чистотата и нечистотата в българската култура и език. София, Издателство „Валентин Траянов“.
- Мичева-Пейчева 2016: *Мичева-Пейчева, К.* Сакрална чистота и профанна нечистота. Saarbrücken, LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Мичева-Пейчева 2017: *Мичева-Пейчева, К.* Етнокултурната бинарност в средновековната българска литература. София, ДиоМира.
- Ничева и др. 1974, 1975: *Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова.* Фразеологичен речник на българския език Т. 1 (1974); Т. 2 (1975). София, Издателство на БАН.
- Петрова 2013: *Петрова, Р.* Български паремии за присмех и похвала. Русе, Университетски издателски център при РУ „А. Кънчев“.
- Първанов 2017: *Първанов, К.* Глаголи със значение ‘обичам’ в исторически и съвременен план. – *Български език и литература*, 59, 1, с. 28–39.
- Седакова 2018: *Седакова, И.* Концепт „любов“ в етнолингвистическом освещении (на българском и инославянском материале). – В: *Славянское языкознание. XVI Международный съезд славистов*. Белград, 20–27 август 2018. Доклад российской делегации. Москва, Институт славяноведения, РАН, 2018, с. 472–489.
- Серебренникова 2011: *Серебренникова, Е. Ф.* Аспекти аксиологического лингвистического анализа – В: *Лингвистика и аксиология*. Москва, Тезаурус, с. 7–26.
- Славейков 1972: *Славейков, П. Р.* Български притчи или пословици и характерни думи. София, Български писател.

- Старобългарски речник I 1999: *Старобългарски речник*. Т. I (1999). София, Издателство „Валентин Траянов“.
- Старобългарски речник II 2009: *Старобългарски речник*. Т. II (2009). София, Издателство „Валентин Траянов“.
- Старославянският словарь 1999: *Старославянският словарь*. Москва, Русский язык.
- Трендафилова 2014а: *Трендафилова, П.* Моделиране на пословици и поговорки, повлияни от християнството. Русе, Университетски издателски център при РУ „А. Кънчев“.
- Трендафилова 2014б: *Трендафилова, П.* Лингвокултурологично изследване на български и руски пословици и поговорки. Русе, Университетски издателски център при РУ „А. Кънчев“.
- Цибранска-Костова 2011: *Цибранска-Костова, М.* Покаяната книжнина на Българското средновековие IX–XVIII в. (езиково-текстологични и културологични аспекти). София, Издателство „Валентин Траянов“.

REFERENCES

- Arnaudov 1968: *Arnaudov, M.* Ochertsi po balgarskia folklor [Essays in Bulgarian Folklore]. Sofia, Balgarski pisatel.
- Badalanova 1993: *Badalanova, Fl.* Folkloren erotikon [Folk Erotikon]. Т. 1, 2, 3, 4, Sofia, ROD.
- Bartminski 2014: *Bartminski, Y.* Sedem klyuchovi ponyatia na kognitivnata lingvistika [Seven Key Concepts of Cognitive Linguistics]. – *Balgarski folklor*, 4, 399–407.
- Biblia 1998: Biblia sirech Knigite na Sveshtenoto pisanie na Vethia i Novia zavet [Bible. Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments]. Sofia, Sv. Sinod na Balgarskata tsarkva.
- Bonchev 2002, 2012: *Bonchev, At.* Rechnik na tsarkovnoslavyanskia ezik [Dictionary of the Church Slavonic Language]. Т. I (2002), Т. II (2012). Sofia, Narodna biblioteka „Sv. Sv. Kiril i Metodiy“.
- Grigorov, Katsarov 1986: *Grigorov, M., K. Katsarov.* Balgarski poslovitsi i pogovorki [Bulgarian Proverbs]. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Kitanova 2009: *Kitanova, M.* Otnosheniyata mezhdru roditeli i detsa spored balgarskite poslovitsi [Relations between Parents and Children in the Bulgarian Proverbs]. – *Balgarski ezik*, 2, 46–55.
- Kitanova 2010: *Kitanova, M.* Kontseptat semeystvo v balgarskite poslovitsi i pogovorki [The Concept of Family in the Bulgarian Proverbs]. – In: Etnolingvistichni etyudi. Veliko Tarnovo, IK „Znak 94“, 99–134.
- Kitanova 2015: *Kitanova, M.* Rod, sem'a i dom v bolgarskoi iazyke i cul'ture [Kin, Family and Home in the Bulgarian Language and Culture]. Saarbrucken: LAP LAMBERT Academic publishing.
- Lakoff, Dzhonson 2004: *Lakoff, Dzh., M. Dzhonson.* Metafory, kotorymi my zhi- vem [Metaphors we Live by]. Moskva, Izdatelstvo URSS.
- Micheva 2015: *Micheva, V.* Kartinata na sveta v ezika na novobalgarskite damaskini [The Picture of the World in the Language of New Bulgarian Damaskins]. Sofia, DioMira.

- Micheva 2016: *Micheva, V.* Svet i tma, svoe i chuzhoe v hristianskoi paradigme [Light and Dark, Own and Foreign Space in the Christian Paradigm]. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic publishing.
- Micheva 2017: *Micheva, V.* Lyubovta i smartta v starobalgarskite klasicheski proizvedenia [Love and Death in Old Bulgarian Classical Writings]. – *Balgarska rech*, kn. 1, 82–89.
- Micheva-Peycheva 2013: *Micheva-Peycheva, K.* Sblasakat na chistotata i nechistotata v balgarskata kultura i ezik [The Clash between Purity and Impurity in the Bulgarian Culture and Language]. Sofia, Izdatelstvo „Valentin Trayanov“.
- Micheva-Peycheva 2016: *Micheva-Peycheva, K.* Sakralnaya chistota i profannaya nechistota [Sacral Purity and Profane Impurity]. Saarbrücken, LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Micheva-Peycheva 2017: *Micheva-Peycheva, K.* Etnokulturnata binarnost v sred-novekovnata balgarska literatura [Ethnocultural Binariness in the Bulgarian Medieval Literature]. Sofia, DioMira.
- Mihaylova-Stalyanova, Genev-Puhaleva 2005: *Mihaylova-Stalyanova, N., Il. Genev-Puhaleva.* Ezikovata kartina na lyubovta v balgarskia i polskia ezik [The Linguistic Picture of Love in the Bulgarian and Polish Language]. – In: *Kak s dumi se pravyat svetove*. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“, 322–328.
- Mikova 2018: *Mikova, L.* Ezikovata kartina na lyubovta v starobalgarskia i cheshkia ezik [The Linguistic Picture of Love in the Old Bulgarian and Czech Language]. – *Sapostavitelno ezikoznanie*, 1, 43–54.
- Nicheva i dr. 1974, 1975: *Nicheva, K., S. Spasova-Mihaylova, Kr. Cholakova.* Frazelozhichen rechnik na balgarskiya ezik [Phraseological Dictionary of the Bulgarian Language]. T. 1 (1974); T. 2 (1975). Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Parvanov 2017: *Parvanov, K.* Glagoli sas znachenie ‘obicham’ v istoricheski i savremen plan [Verbs Meaning ‘love’ in a Historical and Contemporary Perspective]. – *Balgarski ezik i literatura*, 59, 1, 28–39.
- Petrova 2013: *Petrova, R.* Balgarski paremii za prismeteh i pohvala [Bulgarian Proverbs about Derision and Praise]. Ruse, Universitetski izdatelski tsentar pri RU „A. Kanchev“.
- Sedakova 2018: *Sedakova, I.* Kontsept „lyubov“ v etnolingvisticheskom osveshtenii (na bolgarskom i inoslavyanskom materiale) [The Concept of *love* in an Ethnolinguistic Perspective (Based on Material from Bulgarian and other Slavic Languages)]. – In: *Slavyanskoe yazykoznanie. XVI Mezhdunarodnyi saezd slavistov*. Belgrad, 20 – 27 avgust 2018. Doklad rossistkoi delegatsii. Moskva, Institut slavyanovedenia, RAN, 472–489.
- Serebrennikova 2011: *Serebrennikova, E. F.* Aspekty aksiologicheskogo lingvisticheskogo analiza [Aspects of Axiological and Linguistic Analysis]. – In: *Lingvistika i aksiologiya*. Moskva, Tezaurus, 7–26.
- Slaveykov 1972: *Slaveykov, P. R.* Balgarski pritchi ili poslovitsi i harakterni dumi [Bulgarian Proverbs and Specific Words]. Sofia, Balgarski pisatel.
- Starobalgarski rechnik I 1999: *Starobalgarski rechnik* [Dictionary of the Old Bulgarian Language]. T. I (1999). Sofia, Izdatelstvo „Valentin Trayanov“.
- Starobalgarski rechnik II 2009: *Starobalgarski rechnik* [Dictionary of the Old Bulgarian Language]. T. II (2009). Sofia, Izdatelstvo „Valentin Trayanov“.

- Staroslavjanskii slovar' 1999: *Staroslavjanskij slovar* [Dictionary of the Old Slavic Language]. Moskva, Russkij jazyk.
- Trendafilova 2014a: *Trendafilova, P.* Modelirane na poslovitsi i pogovorki, povliyani ot hristijanstvoto [Modeling of Proverbs Influenced by Christianity]. Ruse, Universitetski izdatelski tsentar pri RU „A. Kanchev“.
- Trendafilova 2014b: *Trendafilova, P.* Lingvokulturologichno izsledvane na balgarski i ruski poslovitsi i pogovorki [Linguculturological Study of Bulgarian and Russian Proverbs]. Ruse, Universitetski izdatelski tsentar pri RU „A. Kanchev“.
- Tsibranska-Kostova 2011: *Tsibranska-Kostova, M.* Pokaynata knizhnina na Balgarskoto srednovekovie IX–XVIII v. (ezikovo-tekstologichni i kulturologichni aspekti) [Penitential Bulgarian Medieval Literature IX–XVIII c. (Linguistic, Textological and Culturological Aspects)]. Sofia, Izdatelstvo „Valentin Trayanov“.
- Vitanova 2013: *Vitanova, M.* Chovek i svyat, Lingvokulturologichni prouchvania [Man and World. Linguculturological Studies]. Sofia, Bul-Koreni.
- Wittgenstein 1994: *Wittgenstein, L.* Kulytura i tsennosty [Culture and Values]. – In: *Filosofskie raboty*, Ch. 1. Moskva, Gnozis.
- Vorkachov 2003: *Vorkachev, S. G.* Kontsept lyubvi v ruskom yazykovom soznanii [The Concept of Love in the Russian Linguistic Consciousness]. – In: *Kommunikativnye issledovania. Sovremennaya antologija*. Volgograd, Peremena, 189–208.
- Vorkachov 2013: *Vorkachev, S. G.* Studia selecta: izbrannye raboty po teorii lingvokulturnogo kontsepta [Studia Selecta: Selected Works in the Theory of Linguculturological Concepts]. Volgograd, Paradigma.

РЕЗЮМЕ

Статията представя семантичните и езикови реализации на концепта *любов* в историята на българския книжовен език и в традиционната култура. Ексерциран е материал от класическите старобългарски произведения от IX–XI в. Анализирана е системата от лексеми и словосъчетания, които са репрезентанти на концепта *любов*, а тяхното разпространение в различни културни контексти се съотнася с християнските идеи на Средновековието. Най-важните особености на концепта *любов* в традиционната култура са представени чрез лингвистичен и аксиологичен анализ на български паремии, извлечени от различни източници.

Ключови думи: история на българския език, християнство, традиционна култура

✉ *Гл. ас. д-р Калина Мичева-Пейчева*

Секция за етнолингвистика

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Assist. Prof. Kalina Micheva-Peycheva, PhD*

Department of Ethnolinguistics

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria

Публикувано: 31 март 2019